

Na nomu taqomaki se Kila na sala eso o rawa ni rawai kina ena butako ena Monalivaliva se (Scams)

Na cava e kena ibalebale ni Butako ilavo ena Monalivaliva se Scam? Na Butako ilavo ena Monalivaliva e tauyavutaki ena kena buli eso na itukutuku lasu ka da rawa ni rawai totolo kina se malele kina na lomada se buli ni dua nai talanoa lasu kei na kena tauri na nona Itukutuku vuni baleti keda. E sa qai tubu tikoga na iwiliwili ni Butako ena Monalivaliva.

Vakabauta, Nuidei kei na Rere

Na dau lawaki e dau vakayagataka na vakabauta, nuidei kei na rere, baleta ni veika oqo e vakayadrati ira na tamata.

Vakabauta: Era dau vakaisosomitaka na dau lawaki na yaca ni veitabana vakavuniwai, baqe se matabose ni matanitu. Era rawa ni vakaisosomitaki ira mada ga na nomu itokani se wekamu.

Nuidei: Era dau vakaraitaka e dua na ka vinaka sara – me vaka na ilavo totolo, iyaya ni bula, se loloma.

Rere: Era dau vakayagataka na rere me vakatotolo kina na nomu cakacaka, me vaka ni dua na itukutuku e vakaloloma se dua na wekamu e leqa.

Ikuri ni itukutuku raica na:

netsafe.org.nz

0508 NETSAFE (0508 638 723)

SPONSORED BY

CHORUS

netsafe

Kilai na nomu Kuila Damudamu”Red Flags” kena rawai ena Butako ena Monalivaliva.

- S SURPRISE (MARAUTAKA SE KIDACALA):** Qarauna ke o rawata e dua na itukutuku se leqa e sega ni namaki. Na dau lawaki e dau vakaitavi mai na sega ni tukuni, vakaisosomitaka e dua na matabose vakadonui me vaka na baqe se kabani ni livaliva.
- C CONTROL (LEWE NI VEIVAKACALAI):** ‘E ra dau vinakata mo cakava totolo e dua na digidigi, me vaka ni o na yali ena isau se vakatotolo na nomu saumi.
- A ACCESS (KEREI NA NOMU ITUKUTUKU):** Qarauna ke o kerei mo solia nomu vosa vuni mo dolava kina nomu talevoni “password” se itukutuku vakataki iko. Era dau kaya me ra raica vakadeitaka noda akaude se “verify account” se qarava e dua na leqa ena noda iyaya vakamonalivaliva “fix a problem.”
- M MONEY (ILAVO):** Qarauna ke o kerei mo sauma ena Monalivaliva. Era dau kerea na isau ni cakacakataki se “processing fee”, tikidua ni loloma soli wale se “gift card”, qito ilavo ena monalivaliva se “cryptocurrency” se nomu itikidua ni veisaumi se “bank card”.
- S STOP COMMUNICATING AND SEEK SUPPORT (VAKAIYALAYALATAKA NA VEITALANOA KA VAQARA VEIVUKE):** Kua ni tabaka na sala mo raica kina edua na ka e vakatabakidua vei kemuni se “links”, kua ni solia na kemu itukutuku, kua ni vakauta na ilavo. Veitaratara kei na Baqe o Vakayagataka tiko se ira na kena tabana era rawa ni veivuke ena leqa o sa sotava se qiritaka na Ovisa me veivuke ena kena veivakaqaaqi se vakalesui mai ni lavo o sa biuta oti.

Na Iwasewase ni Vakasala (Top Tips):

Maroroya Nomu Nanuma: Qarauna na itukutuku se isolisoli e sega ni namaki. Vakadeitaka mada e liu ni dina, vakayagataka na veika na isema vakadonui.

Wasea Vakayalomatua: Qarauna na veika o wasea ena Monalivaliva. Na dau lawaki e rawa ni vakayagataka na itukutuku oqo me lawakitaki iko se kovea na yacamu.

Kilai na Kuila Damudamu: Kila na ivakarau ni dau lawaki me vaka na rere, kidacala, kei na kerekere ni ilavo se itukutuku baleti iko.

Maroroya Kemu Itukutuku kei na taqomaki ni nomu Iyaya Vakamonalivaliva: Vakayagataka na vosavuni dredre kei na Vakatakilakila ni nomu vakayagataka na Iyaya Vakamonalivaliva se “two-factor authentication”, kei na vakarautaki ena sala ni nomu taqomaka vakacava na nomu iyaya Vakamonalivaliva se “password manager” kevaka e rawa.